

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

PREDMET: Problemi u ponašanju djece

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Mirna Mikuljan

**TEMA ZAVRŠNOG RADA: AGRESIVNOST U
PREDŠKOLSKOJ DOBI**

MENTOR: izv.prof.dr.sc. Šiniša Opić

Zagreb, prosinac 2015.

Prije svega veliko hvala mom mentoru, prof.dr.sc. Siniši Opiću koji je pokazao veliki trud oko nastajanja ovog završnog rada te na ukazanom razumijevanju oko svih poteškoća koje su stajale na putu.

Hvala mojim roditeljima koji su me naučili da upornost vodi k ostvarenju cilja.

Hvala mojoj teti Ani koja je uz roditelje bila najveća podrška i oslonac kroz moje odrastanje.

SADRŽAJ

SAŽETAK	3
SUMMARY	4
1. UVOD.....	5
2. AGRESIVNOST	5
2.1. TEORIJE AGRESIVNOSTI.....	5
2.1.1. INSTINKTIVISTIČKE TEORIJE.....	6
2.1.2. SITUACIJSKE TEORIJE	7
2.1.3. AGRESIVNOST – NAUČENO PONAŠANJE.....	8
2.1.4. KOGNITIVNE TEORIJE.....	9
2.1.5. BIOLOŠKE I FIZIOLOŠKE TEORIJE	11
2.2. FAKTORI KOJI DJELUJU NA POJAVU AGRESIVNOSTI.....	12
2.2.1. EMOCIONALNO – MOTIVACIJSKI FAKTORI.....	13
2.2.2. KOGNITIVNO – INFORMACIJSKI FAKTORI.....	14
2.2.3. SOCIJALNI FAKTORI	14
2.2.4. SITUACIJSKI FAKTORI	15
3. VRSTE AGRESIVNOSTI.....	15
4. RAZVOJ I STABILNOSTI AGRESIVNOSTI	17
5. SPOLNE RAZLIKE U AGRESIVNOSTI	19
6. AGRESIVNOST U DJEČJEM VRTIĆU.....	21
7. PREVENCIJA AGRESIVNOG PONAŠANJA	22
ZAKLJUČAK	28
LITERATURA.....	29
ŽIVOTOPIS	30

SAŽETAK

Pojam agresije možemo pronaći u svakodnevnom govoru te je ona vrlo složen fenomen koji se istraživao kroz dugi niz godina i iznosio kroz različite teorije. Pregledom definicija i teorija agresivnosti saznajemo da se većina autora slaže da agresija predstavlja nanošenje štete nekoj drugoj osobi, ali se svi autori ne slažu je li agresija izvedena s nekom namjerom. Najvažnije teorije kojima smo posvetili pažnju su instinktivističke teorije, situacijske teorije, teorije agresivnosti kao naučenog ponašanja, kognitivne te biološke i fiziološke teorije agresivnosti.

U ovom radu najviše smo se oslanjali na rad i mišljenje M. Žužula te prema njemu agresiju definiramo kao svaku reakciju izvedenu s namjerom da se nekome nanese šteta ili povreda bilo koje vrste.

Također smo iznijeli najvažnije faktore koji djeluju na pojavu i razvoj agresivne reakcije, a oni su: emocionalno-motivacijski, kognitivno-informacijski, socijalni i situacijski te različite vrste agresivnosti koje se dijele prema obliku i funkciji. Osnovna podjela je na fizičku i verbalnu agresivnost, a prema Žužulu dječja agresija još se dijeli na instrumentalnu, hostilnu, defenzivnu i agresivnu igru.

U radu iznosimo istraživanja koja se bave razvojem agresivne reakcije i njezine stabilnosti kroz godine odrastanja te spolne i dobne razlike kod djece. Ističemo da razlike između muškog i ženskog spola najčešće nema, a neke su vidljive samo u predškolskoj dobi.

Također, naglašavamo važnost pravovremenog uočavanja i reagiranja odgajatelja na agresiju u dječjem vrtiću i veliku zastupljenost agresivnih reakcija koje djeca uče promatranjem i opažanjem vršnjaka te nasilnih i agresivnih televizijskih programa.

Prevenција svakog antisocijalnog ponašanja vrlo je važna pa tako i u slučaju agresivnosti. Najčešće ju dijelimo na primarnu i sekundarnu, ovisno o težini agresivnosti kod djeteta. Najvažniju ulogu u rješavanju problema agresivnosti ima obitelj te dječji vrtić, odnosno odgajatelj.

Ključne riječi: agresija, agresivno ponašanje, agresivna reakcija, vršnjaci, prevencija

SUMMARY

The concept of aggression can be found in everyday speech, and it is a very complex phenomenon that has been researched for many years and was introduced through out the different theories. A review of definitions and theories of aggression reveals that most authors agree that aggression is causing harm to another person, on the other hand not all of the authors agree that the aggression is carried with a purpose. The most important theories to which we devoted our attention are: instinctual theories, situational theories, the theories of aggression (as a learned behavior), cognitive, biological and physiological theories of aggression.

In this paper, we mainly relayed on the work, knowledge and opinion of M. Žužul. According to M. Žužul, aggression is defined as each reaction performed with the intent to cause damage or injury of any kind.

We also presented the most important factors that affect the occurrence and development of aggressive reactions. They are: emotional-motivational, cognitive-informational, social and situational and different types of aggression, which are classified according to form and function. We divided aggression to physical and verbal aggression, while Žužul stated that children's aggression is still divided into instrumental, hostile, defensive and aggressive play.

This paper describes a research based on the development of violent reaction and its stability covering age and gender differences through the period of development. We point out that there is usually no difference in behavior between male and female kids, although there are some exceptions which are visible only in the preschool age.

We also emphasize the importance of reacting on time and identification and responding to the aggression of educators in kindergarten. The biggest impact on aggressive reactions with children is caused by observation of the peers and violent and aggressive television programs.

Prevention of any antisocial behavior is very important, as well as in case of aggression. Most often it is divided into primary and secondary, depending on the severity of aggression with children. The most important role in solving the problem of aggression has primarily family, but also kindergarten and educators.

Key words: aggression, aggressive behavior, aggressive reaction, peers, prevention

1. UVOD

2. AGRESIVNOST

Riječ agresija dolazi od latinske riječi *aggredi* što znači pristupiti komu, navaliti (Klaić, 1983), a agresor je onaj koji provodi agresiju, napadač (Anić, 2003). Mnogi autori (Dollard i sur., 1939; Buss, 1961; Moyer, 1987; Berkowitz, 1988; prema Žužul, 1989) slažu se da je agresija ponašanje kojim se nanosi šteta nekoj drugoj osobi, no ti isti autori razilaze se u mišljenju je li potrebna namjera da se nekome nanese šteta da bi to ponašanje smatrali agresivnim.

Nekim autorima (Buss, Bandura, Eron; prema Žužul, 1989) nije važno postoji li namjera u definiranju pojma agresije, već oni prihvaćaju opću definiciju iste što nije uvijek točno jer agresija nije ako slučajno prolijemo kavu po nekoj osobi ili slučajno stanemo na nogu nekome u javnom prijevozu. „Zbog toga je većina ostalih autora ipak unijela u svoje definicije namjeru, izlažući se time svjesno određena nepreciznost” (Žužul, 1989, str. 49). Žužul (1989) definira agresiju kao “svaku reakciju (fizičku ili verbalnu) izvedenu s namjerom da se nekom drugom nanese šteta ili povreda bilo koje vrste, bez obzira da li je ta namjera do kraja realizirana”. Za svakoga tko se bavi istraživanjem agresivnosti važno je da si postavi svoju definiciju agresivnosti da bi se “ograničila širina fenomena koji će dato istraživanje objasniti” (Bandura, 1973; prema Haler, 1986).

Agresivnost je jedan od najčešćih psihosocijalnih problema djece tijekom predškolske dobi. Kod djece u predškolskoj dobi koja se uključuju u psihosocijalne tretmane, agresivnosti se smatra glavnim razlogom za njih 50% (Hughes i Cavell, 1995; prema Žižak, 2005).

2.1. TEORIJE AGRESIVNOSTI

U psihologiji postoje četiri skupine teorija agresivnosti ukoliko odaberemo uzrok agresivnog ponašanja:

1. skupina teorija po kojima je izvor agresivnosti u urođenim instinktima ili nagonu – instinktivističke teorije,
2. skupina teorija u kojoj su za javljanje agresivnog ponašanja važni i utjecaji okolinskih uvjeta i učenje – situacijske teorije,
3. skupina teorija po kojima je agresivno ponašanje isključivo stečeno ili naučeno ponašanje,

4. skupina su kognitivne teorije,

5. skupina agresija kao rezultat funkcije određenih bioloških i fizioloških promjena (Žužul, 1989).

2.1.1. INSTINKTIVISTIČKE TEORIJE

Glavna karakteristika instinktivističkih shvaćanja je da agresivnost pokreće urođeni instinkt ili nagon koji je dio čovjekovog biološkog nasljeđa (Aničić, 1995). Neke najpoznatije su: teorija Sigmunda Freuda, teorija Ericha Fromma i teorija Konrada Lorenza.

Freudova teorija agresivnosti

Prvobitna verzija Freudove teorije je da sve osnovne manifestacije ljudskog ponašanja nastaju kao rezultat osnovnog, seksualnog instinkta – libida ili Erosa i suprotstavljenog Ega (Freud, 1973; prema Žužul, 1986). Dvadesetih godina prošloga stoljeća Freud mijenja svoju teoriju. Shvatio je da životom ne upravljaju dva egoistična nagona, već dvije strasti – za ljubavlju i za uništenjem (Fromm, 1973) te ih je nazvao instinkt života (Eros) i njemu suprotstavljen instinkt smrti (Thanatos) (Žužul, 1989). Ta dva instinkta su u stalnoj borbi te svako ponašanje nastaje kao posljedica borbe tj. rezultat prevlasti. Za Freuda čovjek je mračni uništavač. Ono što ga pokreće na ponašanje je instinkt, a onaj osnovni je instinkt za uništenjem (Žužul, 1989). Ako prevlada Thanatos čovjek razvija autoagresivnost, a ako prevlada Eros nastaje agresivnost prema drugima (Haler, 1986). Današnji psihoanalitičari ne prihvaćaju u potpunosti Freudov koncept Thanatosa (Gillespie, 1971; prema Žužul, 1989) zato što njegovo shvaćanje agresivnosti nije postavljeno tako da zadovoljava empirijsku verifikaciju.

Psihoanalitičke teorije nakon Freuda

Hartman, Kris i Lowenstein (1949) govore o posebnom agresivnom instinktu koji predstavlja osnovni pokretač ljudskog ponašanja (uz onaj seksualni) (Žužul, 1989). Ana Freud, kći Sigmunda Freuda, razvija tzv. „hidraulički model” agresivnosti. Po tom modelu ako ne dođe do ispoljavanja agresivnog instinkta kroz neku socijalno prihvatljivu aktivnost, doći će do „gomilanja” agresivne energije koja će rezultirati agresivnim ponašanjem (Žužul, 1989).

McDougall smatra da je intenzitet agresivnog instinkta povezan s jačinom frustracije koja ga izaziva, a po Alfredu Adleru osnovni pokretač čovjeka je prirođena volja za moć, a kao njen rezultat javlja se agresivnost (Žužul, 1989).

Teorija Ericha Fromma

Polazište njegove teorije je kritika instinktivističkih i sredinskih teorija agresivnosti te agresivnim ponašanjem smatra svako ponašanje kojem je cilj da se nanese šteta drugoj osobi. Po njemu postoje dvije vrste agresivnosti – *benigna* (urođena, obrambena reakcija, nužna za opstanak vrste; kod čovjeka, ali i kod životinja) te *maligna* (specifično ljudska, izaziva je želja za razaranjem i uništavanjem). Maligna agresivnost je ono što povezuje Frommovu teoriju sa sredinskim teorijama agresivnosti. Frommova teorija također kao Freudova nije u potpunosti provjerljiva te je građena na postulatima za koje ne znamo mogu li se dokazati (Žužul, 1989).

Etološke teorije

Najpoznatija etološka teorija je Konrada Lorenza. Njegovo shvaćanje agresivnosti je hidrauličko – energija se nagomilava u organizmu i kada se skupi dovoljno dolazi do eksplozije (Lorenz, 1970; prema Žužul, 1989). Važna je njegova ideja da je agresija korisna za život jer služi održavanju vrste (Petrić, 2001). „Logika Lorenzove tvrdnje je da čovjek jest agresivan jer je bio agresivan, a bio je agresivan jer jest agresivan” (Žužul, 1989, str. 36). Lorenz je proučavao životinjske vrste (niže) stoga njegova teorija nema toliku znanstvenu vrijednost i težinu jer je ljudsko ponašanje puno kompliciranije od životinjskoga (Žužul, 1989).

2.1.2. SITUACIJSKE TEORIJE

U ovim teorijama, agresivnost se javlja kao posljedica djelovanja određene situacije i uglavnom predstavlja naučene oblike ponašanja (Aničić, 1995).

Frustracijska (F-A) teorija

Agresija je ponašanje koje se javlja kao odgovor na frustracijsku situaciju (Žužul, 1989). Autori ove teorije su John Dollard, Leonard Doob, Neal Miller, O.H. Mowrer i Robert Sears te oni frustraciju definiraju kao “stanje koje se javlja kada je određena cilju usmjerena reakcija spriječena” (Dollard et al., 1967; prema Žužul, 1989). Faktori

koji su odgovorni za količinu frustracije i samim tim za jačinu poticaja (stimulansa) za agresiju su: 1. jačina poticaja (stimulansa) na odgovor koji je frustriran, 2. jačina ometanja tog odgovora, 3. broj frustrirajućih sekvenci ponašanja (Ibid. Str. 26; prema Tomić, 2003). Najvažniji faktor u određivanju intenziteta frustracije je karakter osobe (Fromm, 1973). Odnos između frustracije i agresije je takav da frustracija uvijek dovodi do agresije, a agresija se javlja kao odgovor na frustraciju (Žužul, 1989). No, brojna istraživanja pokazala su da taj odnos ne mora nužno biti takav; ne mora svaka frustracija izazvati agresiju, a niti svaka agresija ne mora biti potaknuta frustracijom.

Miller (1941) kaže da frustracija može dovesti i do neagresivnih reakcija, a za Searsa (1941) agresija je na vrhu hijerarhije mogućih odgovora na frustraciju, koja može biti inhibirana ili ublažena (Žužul, 1989).

F-A teorija je jedna od najznačajnijih teorija zbog toga što su njezine ideje jasne i jednostavne, teorija nije apstraktna te sadrži opravdanje za agresivno ponašanje - „Agresivno se ponašam jer sam frustriran” (Zillman, 1979; prema Žužul, 1989). Ako je djetetu zabranjeno jesti bombone, ta frustracija, ukoliko se roditelji odnose s ljubavlju i ako u njegovoj zabrani nema zadovoljstva u vladanju, neće mobilizirati agresiju. No, ako je ta zabrana manifestacija roditeljeve težnje za vladanjem ili ako je ista stvar dopuštena bratu ili sestri, to će vjerojatno kod djeteta izazvati srdžbu (Fromm, 1973).

Berkowitzeva modifikacija F-A hipoteze

1962. godine profesor Leonard Berkowitz iznosi modifikaciju Dollardove F-A teorije. Berkowitz tvrdi da frustracija ne izaziva direktno agresivnost, već određeno emocionalno stanje – srdžbu koja uz određene uvjete dovodi do agresije (Berkowitz, 1962; prema Žužul, 1989). Uz emociju srdžbe važni su i tzv. agresivni znaci (podražaji iz okoline koji su učenjem povezani s agresivnošću). Oružje je jedan od takvih znakova. Njegovo prisustvo olakšava pojavu agresije, a u novijim radovima Berkowitz kaže da ti znaci mogu i sami izazvati emociju srdžbe, odnosno agresiju (Berkowitz, 1983; prema Žužul, 1989).

Za razliku od Freudove i Lorenzove, Berkowitzeva teorija je potkrpljena brojim istraživanjima te se njezine osnovne postavke mogu prihvatiti (Žužul, 1989).

2.1.3. AGRESIVNOST – NAUČENO PONAŠANJE

„Agresija je naučeni oblik ponašanja koji se javlja kao reakcija na određenu situaciju ” (Žužul, 1989, str. 24).

Zillman (1979) navodi tri vrste učenja agresije: a) instrumentalno učenje, b) učenje podražaja koji se odnose na agresiju i c) socijalno učenje (Žužul, 1989).

Djeca koju roditelji tjelesno kažnjavaju najčešće se tako ponašaju prema vršnjacima. Dijete će koristiti agresiju kao način rješavanja problema ovisno o količini agresije koju opaža u okolini (roditelji, televizija, vršnjaci i slično) (Živković, 2006).

Socijalno učenje agresivnosti

Američki psiholog Albert Bandura proveo je tri istraživanja kako bi dokazao da se agresivno ponašanje uči promatranjem agresivnog ponašanja drugih osoba (Bandura, Ross i Ross, 1961; 1963,a; 1963,b; prema Žužul, 1989). Istraživanja su pokazala dvije činjenice: 1. agresivno ponašanje može se javljati i bez postojanja emocionalne promjene (samo kao naučeno), 2. do učenja može doći ne samo kroz vlastitu aktivnost, već i promatranjem aktivnosti drugih te tu Bandura uvodi tzv. “vikarijsko” učenje tj. “vikarijsko potkrepljenje” koje ovisi o promatranju. Ukoliko je promatrana osoba nagrađena za neko ponašanje, osoba koja promatra ponašati će se tako, odnosno ako je osoba bila kažnjena doći će do redukcije takvog ponašanja (Bandura, 1965; prema Petrić, 2001).

Bandura agresiju definira kao „ponašanje koje rezultira povredom osobe ili fizičkom destrukcijom” (Bandura, 1979, p.2; prema Žužul, 1989). Agresivnost je složen fenomen, a teorija agresivnosti mora objasniti „kako se agresivnost razvija, što izaziva ljude na agresiju i koje posljedice takva agresija ima nakon što je izvedena” (Bandura, 1979, p.2; prema Žužul,1989). Bandura je izdvojio tri skupine faktora kojima se to objašnjava: 1. izvori agresije,

2. poticatelji agresije,

3. regulatori agresije.

Bandura naglašava da agresivni stilovi ponašanja mogu biti naučeni iz tri izvora: obitelji, subkulturne grupe i preko medija. To su sve izvori koji modeliraju ponašanje pojedinca (Tomić, 2003).

2.1.4. KOGNITIVNE TEORIJE

Kognitivne, tj. intelektualne karakteristike, sudjeluju u određivanju ponašanja te se i ponašanje počelo objašnjavati kroz analize kognitivno – informacijskog funkcioniranja. Najeksplicitnije shvaćanje agresivnosti ovoga tipa je model Kennetha Dodgea (1980, 1986) te model Rowella Huesmana (1988) (Žužul, 1989).

Model socijalno – informacijskog procesiranja Kennetha Dodgea

„Glavni postulat modela je da će način na koji djeca procesiraju socijalne informacije imati izravnog utjecaja na ispoljeno ponašanje” (Žužul, 1989, str. 29). Svaki čovjek izložen je djelovanju određenih podražaja ili znakova te ovisno o tim znakovima kod pojedinca su prisutni određeni ciljevi i pohranjene sheme ponašanja kojima se može doći od znakova do cilja (Petrić, 2001). Ponašanje će se dogoditi kao rezultat kognitivne elaboracije socijalnih znakova, ciljeva i shema, a ta elaboracija se odvija kroz pet faza. Prva faza je proces enkodiranja podražaja iz okoline te uključuje percepciju socijalnih znakova i fokusiranje pažnje na njih. Drugu fazu čine procesi interpretacije i socijalnih znakova i interpretaciju u memoriju pohranjenih sadržaja i ciljeva. Treća faza proces je traženja odgovora (traženje i generiranje mogućih odgovora). Četvrta faza proces je odlučivanja o odgovorima te peta faza koja obuhvaća procese realizacije tj. pretraživanje repertoara ponašanja i konačno emitiranje odgovora. No, socijalno – informacijsko procesiranje tu nije završeno. Nakon emitiranja odgovora osoba promatra efekte svojeg ponašanja i u skladu s tim ga regulira (Žužul, 1989).

Dodgeov model potkrepljen je rezultatima istraživanja te mu vrijednost daje to što je konzistentan s dvije najvažnije teorije agresivnosti – frustracijskom i teorijom socijalnog učenja. Prigovor modelu je to što se njime može objasniti samo kako se odvija sekvenca agresivne reakcije, a ne i zašto dolazi do agresivnog ponašanja (Žužul, 1989).

Model informacijskog procesiranja Rowella Huesmanna

Huesmann svoj model iznaša da objasni razvoj agresivnosti kod djece te ga bazira na teorijama učenja nastalim u okvirima suvremene kognitivne psihologije. Osim kognitivnih, Huesmann unosi i emocionalne faktore u objašnjenje agresivne reakcije. Glavna pretpostavka modela je da kroz psihički razvoj učenjem usvajamo i pohranjujemo u memoriju tzv. skripte koje sadržavaju shemu ponašanja. Agresivno ponašanje javlja se kao posljedica emocionalnog stanja koje „izvlači” agresivne skripte iz memorije (Žužul, 1989).

Prigovor modelu je zanemarivanje djelovanja socijalnih i situacijskih faktora i kompliciranost te je samim time model manje provjeravan od Dodgeovog modela.

2.1.5. BIOLOŠKE I FIZIOLOŠKE TEORIJE

Utjecaj bioloških i fizioloških faktora na ponašanje postaje predmet sve većeg broja istraživanja. Fiziološka osnova agresivnosti kreće se u tri pravca: 1. pokušaj objašnjenja agresije preko viška jednog Y kromosoma (XYY sindrom), 2. povezivanje hormona i agresivnosti, 3. pokušaj otkrivanja centra u mozgu koji su odgovorni za agresiju.

XYY sindrom

Istraživanja su pokazala da kod 0,13% populacije (Jarvik et al., 1973) postoji kromosomska anomalija (višak jednog muškog kromosoma) – tzv. XYY sindrom (Žužul, 1989). Osobe sa XYY sindromom češće se nalaze u zatvorskim i kaznenim institucijama (Hook, 1973; prema Žužul, 1989). No, postojanje korelacije između tog sindroma i agresivnosti ne može se uzeti kao dokaz sigurne povezanosti te je zastupljenost tog sindroma vrlo niska da bi se na osnovu njega mogla dati konkretnija objašnjenja.

Hormoni i agresivnost

Hormoni koje proizvodi ljudsko tijelo odgovorni su za neke tjelesne i ponašajne razlike među spolovima. Istraživanja koja su se vršila na životinjama pokazala su da davanjem muških hormona ženkama one počinju pokazivati znakove borbenosti i druge oblike agresivnog ponašanja. Muški spolni hormon - testosteron ima značajnu ulogu u ljudskoj agresivnosti (Sware, 1983; prema Vasta i sur., 2005). Švedska studija u kojoj je mladima od petnaest i sedamnaest godina mjerena razina testosterona u krvi, a od vršnjaka prikupljena procjena njihova agresivnog ponašanja, pokazala je povezanost razine hormona u krvi sa vršnjačkom procjenom agresije – posebno osvetničke (Olwens, 1983; prema Vasta i sur., 2005).

Istraživanja o djelovanju drugih hormona na agresiju je mali broj, a najčešće spominjani hormon je estrogen koji smanjuje sklonost agresiji (Moyer, 1971; prema Žužul, 1989).

Mozak i agresivnost

Veliki broj istraživanja usmjeren je na otkrivanje centra u mozgu koji su povezani sa agresijom. Istraživanja pokazuju da zone za kontrolu agresije leže u temporalnom režnju mozga i u subkortikalnim strukturama. Rezultati koji su dobiveni i na životinjama i na ljudima govore da su te zone mozga povezane sa izazivanjem i sa

sprečavanjem agresije (Žužul, 1989). Problem ovih istraživanja je nemogućnost generalizacije dobivenih podataka.

Teorija K.E. Moyera

Moyer iznosi da agresivnost nije jedinstven fenomen već da postoji nekoliko vrsta agresije, a svaka ima specifičnu neurološku i endokrinu osnovu. Moyer je klasificirao agresivno ponašanje na osnovu provocirajuće situacije te iznio 6 tipova agresije:

1. grabežna agresija – izazvana različitom vrstom stimulusa te na nju utječe prisustvo ili odsustvo gonadnih hormona,
2. agresija među pripadnicima muškog spola – izazvana pojavom stranog mušjaka iste vrste,
3. agresija izazvana strahom,
4. provocirana (iritirana) – izazvana frustracijom, deprivacijom ili bolom,
5. teritorijalna ili materinska agresija – reakcija na povredu teritorijalog ili materinskog instinkta,
6. instrumentalna agresija – može imati u osnovi svaki od navedenih tipova agresije (Žužul, 1989).

2.2. FAKTORI KOJI DJELUJU NA POJAVU AGRESIVNOSTI

„Agresija je oslobađanje agresivne reakcije koja se u organizmu gomila zbog djelovanja agresivnog instinkta” (Žužul, 1989, str. 59). Upravo zbog tog instinkta pojedinac će tražiti situacije u kojima može ispoljavati agresiju, a ako se takve situacije ne pojave dolazi do gomilanja te se agresija ispoljava bez obzira na vanjske okolnosti. Također, psihoanalitičari smatraju da zadržavanje agresivne energije štetno utječe na psihički život pojedinca (Žužul, 1989).

Važno pitanje koje se postavlja u proučavanju agresivnosti je: „Koje to situacije izazivaju agresivno ponašanje?”, a prvi odgovori su oni u teoriji Dollarda i suradnika koji kažu da agresiju izaziva situacija u kojoj je spriječena cilju usmjerena akcija, a takvu situaciju nazivaju frustracija (Dollard et al, 1939; prema Žužul, 1989).

Istraživanja su pokazala da nije samo frustracija ta koja dovodi do agresivne reakcije, već da postoje i druge situacije kao što su: fizička bol (Azrin et al, 1965; Ulrich, 1966; Berkowitz et al, 1981), psihička neugoda (Zilman et al, 1981; Rosenbaum,

1986), neugodni okolinski uvjeti kao što su visoka temperatura, buka, gužva i slično (Baron, 1977; Rotton i Frey, 1985; Dobbs, 1987; Anderson, 1989) te kompeticija (Berkowitz, 1988; prema Žužul, 1989).

Zillman (1979; 1983) iznosi da agresiju može izazvati svaka situacija koja dovodi do povećanja emocionalnog uzbuđenja (arousala) (Žužul, 1989) dok Žužul (1989) smatra da agresiju mogu izazvati sve situacije koje pojedinac percipira kao provocirajuće bez obzira na razloge zbog kojih se one doživljavaju kao takve.

Najznačajniji faktor koji djeluje na pojavu agresije povodom djelovanja provocirajuće situacije su emocionalne promjene koje nastaju u organizmu. One predstavljaju motivator agresivnog ponašanja. (Žužul, 1989).

Različite teorije agresivnosti ističu faktore koji mogu utjecati na pojavu agresivnog ponašanja pa tako možemo izdvojiti četiri skupine tih faktora:

1. emocionalno-motivacijski,
2. informacijsko-kognitivni,
3. socijalni,
4. situacijski faktori (Žužul, 1989).

U svakoj teoriji daje se određeni značaj ovim faktorima. U frustracijskim teorijama najveći značaj pridaje se emocionalnim faktorima, u Bandurinoj teoriji socijalnog učenja najznačajniji su socijalni faktori, u kognitivnim teorijama to su kognitivni faktori dok situacijskim faktorima najeksplicitniji značaj pridaje Berkowitz (Žužul, 1989). Iako su izdvojeni faktori značajni za određene teorije, svi zajedno važni su za svaku teoriju, samo što imaju različitu važnost i poziciju u objašnjenju agresije (Žužul, 1989).

2.2.1. EMOCIONALNO – MOTIVACIJSKI FAKTORI

Na pitanje što čovjeka motivira da se ponaša na određeni način odgovor je dala podjela agresivnosti na impulsivnu (motiviranu emocijama) i instrumentalnu (motiviranu namjerom) agresiju. U impulsivnoj agresivnosti, provocirajuća situacija izaziva emocionalne promjene, a te promjene dovode do motivacije za agresivnim ponašanjem i motivacije za inhibicijom agresije. Kod svih živih bića primarna reakcija na frustraciju je agresivno ponašanje, a i B.E. Skinner ističe da je napad za naljućenu osobu jednako prirodan kao hranjenje za gladnu (Skinner, 1969; prema Žužul, 1989). „Agresivna motivacija je izravno uzrokovana emocionalnim stanjem koje je nastalo u organizmu povodom djelovanja frustrirajuće situacije” (Žužul, 1989, str. 66). Intenzitet agresivne motivacije i agresivne inhibicije varirati će ovisno o djelovanju različitih faktora i karakteristika ličnosti pojedinca (Petrić, 2001). „Neka

konkretna agresivna reakcija uvijek će biti rezultat odnosa između agresivne motivacije i agresivne inhibicije, pri čemu odnos među njima nije, naravno, ni jednostavan, a niti izravan” (Žužul, 1989, str. 68).

2.2.2. KOGNITIVNO – INFORMACIJSKI FAKTORI

Bandurina interpretacija agresivnog ponašanja prva je koja unosi elemente kognitivno-informacijskog pristupa proučavanju ponašanja. Također, K. Dodge i R. Huesmann, svoje objašnjenje agresivnog ponašanja temelje na kognitivno-informacijskoj analizi (Žužul, 1989).

Prema Žužulu (1989) postoje tri kognitivna faktora koji sudjeluju u agresivnoj reakciji. Prvi faktor je interpretacija provocirajuće situacije. Ono što dovodi do agresivne reakcije nije sama situacija, već način percipiranja te situacije, njena interpretacija. Drugi faktor je interpretacija nastalog emocionalnog uzbuđenja i pronalaženje mogućih odgovora. Isto emocionalno uzbuđenje, u različitim situacijama, može biti „prepoznato” kao sasvim različita emocija, a o „prepoznavanju” će ovisiti daljnje ponašanje. U ovu skupinu faktora svrstava se i traženje mogućih odgovora tj. shema ponašanja. „Prepoznavanje” je praćeno nekom shemom ponašanja koje je uobičajeno uz takvu emociju. Treći faktor koji utječe na agresivno ponašanje je procjena posljedica agresivnog ponašanja. Ako se te posljedice procjene kao negativne, onda će doći do povećanja agresivne inhibicije, a ukoliko se posljedice procjene kao zanemarive, i slaba motivacija će dovesti do agresije. Procjena posljedica agresivnog ponašanja ovisi o situacijskim i socijalnim faktorima (Žužul, 1989).

2.2.3. SOCIJALNI FAKTORI

Posebno važni socijalni faktori koji mogu djelovati na pojavljivanje agresije su: karakteristike izvora frustracije, ponašanje ostalih osoba koje su prisutne u toj situaciji i karakteristike cilja agresije. Istraživanja su pokazala da će karakteristike osobe utjecati na to hoće li neka situacija biti provocirajuća ili neće. Neke od tih karakteristika su spol osobe, fizički izgled, simpatičnost, a najznačajnija karakteristika je percipirane namjere „provokatora”. Ako se te namjere percipiraju kao agresivne onda je velika vjerojatnost da će izazvati agresivno ponašanje. Drugi socijalni faktor tj. ostale osobe koje se nalaze u toj situaciji važne su za prepoznavanje emocija. Ako druge osobe pokazuju negativne emocije (srdžbu) onda je veća vjerojatnost da i promatrač svoje uzbuđenje interpretira kao emociju srdžbe. Karakteristike cilja agresije utječu tako da smanjuju pojavu agresivnog ponašanja

ako je cilj percipiran kao simpatičan, prijateljski i slično, no ako je percipiran kao opasan veća je vjerojatnost agresije (Žužul, 1989).

2.2.4. SITUACIJSKI FAKTORI

Proces koji dovodi do određene agresivne reakcije uvijek je započet određenom situacijom, no osim te situacije postoje faktori koji neizravno djeluju na pojavljivanje agresije. Najvažniju skupinu tih faktora predstavljaju tzv. “agresivni znaci” te ih Berkowitz (1978) definira kao okolinske podražaje koji pospješuju pojavu agresije (Žužul, 1989). Ti znakovi najčešće su filmovi agresivnog sadržaja, promatranje nasilja, oružje, ponašanje žrtve i slično. Druga skupina faktora su vanjski motivi za agresivnom reakcijom koji nisu nastali kao rezultat emocionalnih promjena izazvanih provocirajućom situacijom, nego su neovisni od njih. Za svaku skupinu faktora je moguće da je pojedinac, u određenoj situaciji, percipira kao provocirajući podražaj te da to izazove agresivnu reakciju.

3. VRSTE AGRESIVNOSTI

S obzirom na bihevioralnu manifestaciju može se razlikovati dvije osnovne vrste agresije – verbalna (očituje se u psovanju, vikanju, prijetnjama, vrijeđanju, zadirkivanju i slično) i fizička (očituje se u izravnom fizičkom napadu na drugu osobu. Ovu podjelu prihvaćaju gotovo svi autori koji se bave fenomenom agresivnosti (Žužul, 1989). Uz ovu podjelu, neki autori agresiju dijele na izravnu (direktnu) i neizravnu (prenesenu) agresiju. Izravna je otvorena agresija, agresivno ponašanje koje se događa “licem u lice”, a neizravna je prikriivena agresija, iza leđa, te su to manipulirajuća ponašanja sa štetnim posljedicama (Žižak, 2005). Podjelu agresije na direktnu i prenesenu prvi uvode psihoanalitičari, počevši od Freuda.

Agresija se, osim prema načinu ispoljavanja, može dijeliti i prema uzrocima pojavljivanja pa tako Feschbach (1964) uvodi podjelu na instrumentalnu i ekspresivnu (Žužul, 1989). Instrumentalnu definira kao namjernu akciju da se naškodi drugima, ali je usmjerena postizanju neagresivnih ciljeva. Za ekspresivnu agresiju kaže da se javlja djelovanjem frustracije ili provokacije. Svoje tvrdnje Feschbach potvrdio je eksperimentima s djecom (Feschbach, 1964; 1971; prema Žužul, 1989).

Berkowitz (1969) prihvaća Feschbachovu podjelu i definicije, ali on mijenja naziv ekspresivne agresije u impulsivnu.

Filogenetska agresija još je jedna vrsta agresije te je ona praćena vegetativnim reakcijama i ima vrijednost jer omogućava preživljavanje (Žužul, 1989). Za razliku od filogenetske agresije, ontogenetska agresija ponašanje je stečeno kroz individualno iskustvo i ne predstavlja normalnu biološku reakciju (Skinner, 1969; prema Žužul, 1989).

Žužul (1989) izdvaja četiri oblika dječje agresivnosti:

- instrumentalnu ili specifičnu agresiju (usmjerenu dobivanju određenih objekata ili pozicija ili prihvaćanju željenih aktivnosti),
- hostilnu ili zadirkujuću agresiju (usmjerenu prema provociranju ili ozljeđivanju drugih osoba),
- defenzivnu ili reaktivnu agresiju (izazvanu reakcijom drugih) i
- agresivnu igru koja uključuje nanošenje ozljeda drugima, a nastala je kao rezultat fizičke igre (Bouillet i Uzelac, 2007).

Tinklenberg i Ochberg (1981) izdvajaju pet kategorija agresije:

1. instrumentalna,
2. emocionalna,
3. zločinačka (zbog nekog drugog krivičnog djela),
4. bizarna (uz psihopatsko ponašanje),
5. disocijalna (odobrena od drugih članova socijalne grupe) (Žužul, 1989).

Reaktivna agresivnost je agresivno ponašanje koje predstavlja reakciju na neki vanjski podražaj, događaj ili ponašanje. Taj podražaj kod djeteta izaziva veliku količinu bijesa koji se udružuje s impulzivnošću, slabom sposobnošću usmjeravanja ponašanja, slabo razvijenim sposobnostima savladavanja i neprimjerenom obradom socijalnih informacija. Reaktivno agresivna djeca pokazuju neprijateljsku agresiju s velikim udjelom osvete. Ta su djeca nepovjerljiva i oprezna prema drugima (Essau i Conradt, 2009).

Proaktivna agresivnost je ona u kojoj dijete namjerno i planirano koristi agresivno ponašanje da bi postiglo neki cilj ili dominiralo nad drugima. Djeca koja pokazuju ovaj oblik agresije uglavnom su mirna i samouvjerena te očekuju da će ishod njihove reakcije biti pozitivan. Vjeruju da mogu ojačati osjećaj vlastite vrijednosti tako da nadvladaju drugu djecu (Dodge, 1991; prema Essau i Conradt, 2009).

Relacijska agresivnost je ono ponašanje koje šteti drugima zbog uništavanja veza, prijateljstva, pripadnosti skupini ili osjećaja prihvaćenosti te je ona češća kod

djevojčica (Crick, 1996; prema Essau i Conradt, 2009). Takva djeca su emocionalni i socijalno neprilagođena te će ih vršnjaci češće odbijati, a to pak uzrokuje prkosno, impulzivno, depresivno i plašljivo ponašanje (Essau i Conradt, 2009).

Žužul (1989) smatra da se sve podjele agresivnosti mogu subsumirati u podjelu na impulsivnu (emocionalnu) i instrumentalnu agresivnost. Te dvije vrste su po svojoj manifestaciji slične, ali po mehanizmima koji dovode do manifestacije različite.

4. RAZVOJ I STABILNOSTI AGRESIVNOSTI

Švicarski psiholog, filozof i epistemolog, Jean Piaget proveo je istraživanje sa svojim sinom Laurentom u frustrirajućoj situaciji. Frustrirajućoj situaciji počeo ga je izlagati u dobi oko šest mjeseci tako da bi stavljao svoju ruku ispred objekta koji je privlačio dijete. U dobi od sedam mjeseci i trinaest dana Laurent je udario oca po ruci, pokušavajući ukloniti prepreku (Piaget, 1952; prema Žužul, 1989).

Razvojni psiholozi se ne slažu oko toga da ovaj primjer opisuje agresivno ponašanje zbog toga što svatko ima svoju definiciju agresije. No, neki autori smatraju da primjer po svim karakteristikama predstavlja agresivno ponašanje te da se ono javlja već s oko pola godine starosti (Maccoby, 1980; prema Žužul, 1989). "Mussen, Conger, Kagan i Huston (1984) smatraju da se instrumentalna agresija počinje ispoljavati s oko 12 mjeseci starosti" (Žužul, 1989, str. 129).

„Agresivnost se razvija u djetinjstvu i stabilno je obilježje ličnosti” (Žužul, 1986; prema Mejovšek, 2001). Agresivnost koja je utvrđena u djetinjstvu pokazala se prediktorom delikventnog ponašanja u kasnijoj dobi (Farrington, 1978; Huesmann i dr., 1984; Pulkkinen i Pitkänen, 1993; Haapasalo i Tremblay, 1994; Viemerö, 1996; prema Mejovšek, 2001).

Huesmann i dr. (1984) u longitudinalnom istraživanju ispitivali su stabilnost i međugeneracijsku transmisivnost agresivnosti. Istraživanje je trajalo dvadeset i dvije godine, sa uzorkom od 632 ispitanika oba spola. Prikupili su podatke o agresivnosti tri generacije: ispitanika, njihove djece i roditelja. Ispitanici koji su bili agresivni u dobi od osam godina, bili su također agresivni i u dobi od 30 godina. Koeficijent stabilnosti agresivnosti za ispitanike bio je 0.50, a za ispitanice 0.35. Agresivnost koja je utvrđena na početku pokazala se prediktorom kasnijeg delikventnog ponašanja, zlostavljanja bračnog partnera, nasilnog ponašanja u prometu i slično. Između generacija unutar obitelji, stabilnost je bila čak i viša od individualne stabilnosti agresivnosti (Mejovšek; 2001).

Buss (1995) navodi podatke iz istraživanja u kojima su se uspoređivali identični i frateranalni blizanci u agresivnom ponašanju. Znatno je veći stupanj podudarnosti u agresivnom ponašanju između identičnih blizanaca. Na temelju podataka Buss zaključuje o agresivnosti kao o urođenom obilježju ličnosti (Mejovšek; 2001).

Veći broj autora se slaže da je agresivnost urođeno obilježje ličnosti, ali je sporno koliki je utjecaj nasljednih činitelja. Prema Rushtonu i dr. (1986) nasljednost agresivnosti je 50%, ali neki autori ističu da su važniji okolinski činitelji pa tako agresivnost spada među ona obilježja ličnosti za koja su važni i nasljedni i okolinski utjecaji (Mejovšek; 2001).

Za pojavu agresivnog ponašanja potreban je određeni stupanj motorne, emocionalne i kognitivne zrelosti djeteta. Motorika mora biti razvijena da omogući ekspresiju agresije, mora postojati sposobnost prepoznavanja emocionalnog uzbuđenja te sposobnost prepoznavanja izvora provokacije i cilja agresije. Dijete u dobi mlađoj od jedne godine ima dovoljno razvijene sve osobine te reakcije koje se mogu primijetiti kod djece te dobi mogu se smatrati agresivnim ponašanjem (Žužul, 1989).

Istraživanje Willarda Hartupa (1974) pokazalo je da djeca stara oko četiri godine ispoljavaju češće instrumentalnu agresiju (težnja za uzimanjem, otimanjem igračaka i slično). U starijoj dobi, od oko šest godina instrumentalna agresija je rjeđa, a izraženija je hostilna agresija, usmjerena napadu na druge osobe (Žužul, 1989).

Prve "normalne" dječje agresivnosti vidljive su kroz ispade bijesa u ranoj dobi od nekoliko mjeseci. Prvi ispadi bijesa događaju se kao instinktivna reakcija na frustrirajuću ili uznemirujuću situaciju te ih treba gledati kao promišljen izraz ljutnje. Dijete ima vrlo malu kontrolu nad tim ispadima bijesa (Mackonochie, 2006). Napadaje bijesa najčešće izaziva neka tjelesna neugoda, želja za pažnjom, rutinske aktivnosti, odlazak na spavanje, hranjenje i slično.

Pravo agresivno ponašanje počinje se pokazivati krajem prve godine (Caplan i sur., 1991; prema Essau i Conradt, 2009).

Napadaji bijesa dosežu vrhunac u dobi od tri i pol godine, a nakon treće godine raste tendencija reagiranja na napad mjerama uzvratanja. Između treće i pete godine života smanjuje se fizička agresivnost što je vjerojatno uzrokovano moralnim razvojem. Govorni razvoj djeci omogućuje razvoj verbalne agresije (Essau i Conradt, 2009).

Hartup (1976, prema Schroeder i Gordon, 1991) utvrđuje da se od druge do šeste godine agresija mijenja pod vidom:

- forme (fizička agresija prerasta u verbalnu)

- učestalosti (ukupna agresija smanjuje se posebno nakon šeste godine; zbog smanjenja instrumentalne agresije)
- podražaja (situacije koje potiču agresiju mijenjaju se)
- spola (dječaci više pokazuju neprijateljsku agresiju, dok u instrumentalnoj agresiji nema razlika)
- stupnja (stupanj agresivnosti kod dječaka stabilizira se ranije nego kod djevojčica)
- reakcije djeteta (nakon četvrte godine raste broj reakcija kao što su nepopuštanje, mrgođenje i plakanje)
- reakcija okoline (od pozitivnog potkrepljenja u ranoj dobi kada dijete dobije sve što želi do negativnog potkrepljenja iza četvrte godine kada roditelji koriste agresivno ponašanje da bi zaustavili djetetovu agresiju (Žižak, 2005).

Tijekom srednjeg djetinjstva fizička agresivnost smanjuje se onoliko koliko se povećava djetetova sposobnost odustajanja od svađe (Hartup, 1974; prema Essau i Conradt, 2009). U toj dobi agresivnost je namjerna, neprijateljska i reaktivna. “Porast neprijateljske agresivnosti zasniva se na činjenici da su starija djeca sposobnija prepoznati motive i namjere drugih” (Essau i Conradt, 2009, str. 23).

Uz “normalne” agresivne postupke postoje i oni “abnormalni”, a to su sva agresivna ponašanja koja odstupaju od “normalnih” oblika agresivnosti. Primjerice, ako su u predškolskoj dobi fizički obračuni vrlo česti ili ako se kod devetogodišnjaka javljaju prečesti ispadi bijesa (Essau i Conradt, 2009).

5. SPOLNE RAZLIKE U AGRESIVNOSTI

Među pripadnicima različitih spolova postoje jasne razlike u njihovom ponašanju. Prema Rotu (1987) razlike između spolova postoje u osobinama temperamenta, u sposobnostima, različitim crtama ličnosti, vrijednostima i interesima (Bilan, 1989). U vezi sa temperamentom, žene su više podložne emocijama dok su aktivnost i izraženija agresivnost karakteristike muškaraca. Za muškarce je karakteristična težnja za dominacijom, izraženiji interes za sport, tehniku i otkrića, a žene karakteriziraju osjećajnost, osjećaj za socijalnih odnose i slično (Bilan, 1989).

Maccoby i Jacklin (1974) spolne razlike dijele u tri skupine:

1. skupina su razlike koje potvrđuju istraživanja,
2. skupinu čine ne potvrđena vjerovanja o razlikama i
3. skupina su one razlike za koje se ne može sa sigurnošću reći da postoje.

Rezultati nekih istraživanja pokazuju da je muški spol agresivniji (Terman i Tyler, 1954; prema Bilan, 1989).

Istraživanja Maccoby, E.E. i Jacklin, C.N. (1974) na osnovi pregleda 66 studija pokazuju da postoji spolna razlika u agresiji. Studije pokazuju da su muškarci agresivniji, fizički i verbalno. Te razlike se javljaju u dobi od dvije do tri godine života. Prema njihovom mišljenju agresija opada s godinama, ali također i kasnije pokazuje se da su muškarci agresivniji (Bilan, 1989).

Do sličnog zaključka dolaze Atkinson i suradnici (1983), Whiting i Edwards (1973) te Maccoby i Jacklin (1980).

Agresivno ponašanje u dječjoj dobi je česta pojava. Razlike u agresivnom ponašanju djece ovisne su o dobi, spolu i različitim tumačenjima agresivnog ponašanja kod djece. Istraživanja u dječjim vrtićima pokazuju da tokom dana dječje ponašanje nije uvijek isto. Agresivnost je više prisutna prije hranjenja, spavanja te ako je dijete umorno i nezainteresirano za aktivnost. Dijete se tokom dana susreće sa više zabrana. Agresivna ponašanja u grupi dolaze više do izražaja zato što mogućnosti da se ostvari cilj manje nego u obitelji (Čuturić i Šprajc, 1980; prema Bilan, 1989).

Kogan i Huston (1984) navode da su dječaci agresivniji od djevojčica, a u istraživanjima Bezinovića i Živčića (1987) ustanovljeno je da je u dobi od pet i pol do sedam godina agresivnost veća kod dječaka (Bilan, 1989).

Žužul (1989) također utvrđuje znatno veću zastupljenost agresije kod dječaka, nego kod djevojčica u dobi od šest godina.

Maccoby (1980) kaže da se razvoj agresivnosti kod djece razvija u određenim etapama. Prava agresija nije vidljiva u prve dvije godine života, već su za to razdoblje karakteristični ispadi bijesa. Dijete koje otima igračku svom vršnjaku je zainteresirano za tu igračku, a ne za povređivanje drugoga djeteta. Oko treće godine dolazi do pojavljivanja agresivnog ponašanja koje je usmjereno prema specifičnim objektima. Neka djeca su spremnija od druge djece za pojačanje agresije ako su prethodne agresivne reakcije bile uspješne (Bilan, 1989).

Bašić, Ferić i Kranželić (2001) provele su istraživanja prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece predškolske dobi i učenika osnovnoškolskog uzrasta. U ispitivanju je sudjelovalo 964 učenika prvih, trećih, petih, šestih, sedmih i osmih razreda iz osam osnovnih škola, iz istih gradova te djeca u dobi od dvije do šest godina iz dvanaest vrtića s područja cijele Hrvatske. Primjenom instrumenta PROS/AG (prosocijalno/agresivno ponašanje), autora Žužul i Vlahović-Štetić, utvrdile su postojanost oblika agresivnog ponašanja i tendenciju smanjena fizičke agresivnosti s porastom dobi. Pokazalo se da su u predškolskoj dobi najčešći oblici agresivnog

ponašanja kod $\frac{1}{4}$ ispitanika “guranje druge djece” (26%), a “želja za pobjedom pod svaku cijenu” (26%) i “potuče se ako ga netko izazove” (25%). Kod učenika nižih razreda prisutni su isti oblici agresivnosti, ali u nešto nižim frekvencijama (guranje 16%, sklonost tučnjavi 18%), osim u slučaju želje za pobjedom koja raste s dobi (29%). U višim razredima uočeni su isti problemi ponašanja (želja za pobjedom - 28%, sklonost tučnjavi – 17%). Jedini oblik agresivnog ponašanja koji s odrastanjem gubi na intenzitetu je guranje druge djece u trenutku kada se želi do nečega doći (Žižak, 2005).

Bakić (1999) ispitao je sedam modaliteta agresivnog ponašanja štíćenika odgojnog zavoda. Utvrdio je da se kao najčešći oblik agresivnog ponašanja javljaju: verbalna agresija prema drugim štíćenicima (15%), samoozlijeđivanje (11%), prikriveno psiho-fizičko maltretiranje drugih štíćenika (8%), verbalna agresija prema službenim osobama (8%) i uništavanje inventara (7%). Autor je došao do zaključka o postojanju općeg čimbenika agresivnosti, što ukazuje da štíćenici koji pokazuju jedan oblik agresivnog ponašanja, pokazuju i druge spomenute oblike takvog ponašanja.

Charlesworth i Dzur (1987) uspoređuju grupu dječaka i djevojčica i uočavaju da bez obzira na spol djeteta, cilj postižu ona djeca koja su dominantnija. Dječaci to postižu guranjem, udaranjem, a djevojčice upotrebljavaju nagovaranje (Maccoby, 1988; prema Bilan, 1989).

Martin (1980) smatra da se dječaci više opiru roditeljima od djevojčica. Djevojčicama je važnija dobra suradnja sa roditeljima (Maccoby, 1980; prema Bilan, 1989).

Neka istraživanja ukazuju da je spol djeteta jako važan jer djeca na njega najviše reagiraju. To se najviše manifestira u dječjem grupiranju prema spolovima. Kod djevojčica to se javlja već oko druge godine, a kod dječaka nešto kasnije, oko treće godine života (Maccoby, 1988; prema Bilan, 1989).

Bez obzira na spol i dob djeteta, društvo drugačije gleda na ponašanje djevojčica i dječaka pa tako primjerice, muška gruba igra prihvatljivija je i čini se kao da je prirodna za dječake dok za djevojčice ona nije prihvatljiva, neočekivana je te automatski osuđena.

6. AGRESIVNOST U DJEČJEM VRTIĆU

Agresivnost spada u dječje svakodnevne aktivnosti, kao i pjevanje, igranje, smijanje i slično. Agresivnu djecu u grupi često se okarakterizira kao zločestu. No, ta

djeca preko agresivnosti šalju signale koje odgojiteljice moraju prepoznati i reagirati na određeni način (Haug-Schnabel, 1997).

Agresivnost u dječjem vrtiću najčešće su svađe, galame, psovanje, vrijeđanje, udaranje, čupanje, otimanje igračaka, ismijavanje, zadirkivanje i slično. Agresivno ponašanje kod male djece znači ili obrana nečega ili borba za nešto. Dijete se može boriti za naklonost ili nečiju pažnju.

Agresivnost je vrlo česta tema u dječjim vrtićima jer je ona karakteristična za tu dob zbog toga što se pojavljuje u ranom djetinjstvu. U dječjem vrtiću dijete stječe iskustvo sa vršnjacima pa će se tako susresti i sa agresivnošću bez obzira na ranije iskustvo koje je steklo u obitelji. Dijete agresivnost vidi kod drugih ili ako je usmjerena prema njemu. Dijete kroz to promatranje uči kada se agresivnost isplati te ju tako i primjenjuje (Haug-Schnabel, 1997).

Dječji vrtić nije mjesto na kojem bi se trebali javljati sukobi, već je ono zamjena za dom, mjesto sigurnosti za djecu, mjesto koje im pruža utočište.

Agresivnost je obično glasna, svima je poznat uzrok i početak iste osim počinitelju te ju on kasnije teško može rekonstruirati. Agresivnost većinu djece smeta i iritira jer prekida svakodnevnu aktivnost.

Agresivno ponašanje se rijetko može ignorirati, posebno ugroženoj osobi, ali se ono nameće i promatračima koji ne moraju izravno biti umiješani u sukob.

Dijete može svoju agresivnost prenijeti i na obiteljske odnose, ali dječji vrtić roditeljima može pružiti potporu i savjete za provođenje određenih odgojnih zadaća (Haug-Schnabel, 1997).

7. PREVENCIJA AGRESIVNOG PONAŠANJA

Prije razvijanja strategija prevencije i tretmana agresivnog ponašanja djece i mladih treba uzeti u obzir izazove:

- identifikacije agresivnog ponašanja u svakodnevici
- poznavanja razvojnih bio-psiho-socijalnih obilježja i tehnika procjene potreba djece s poremećajima u ponašanju, posebno zato što je agresivnost sastavnica drugih poremećaja u ponašanju
- pripremljenosti stručnjaka na osobnoj i profesionalnoj razini za rad sa agresivnom djecom
- spoznaje da su bihevioralni i kognitivni pristup najprikladniji za programe tretmana agresivnosti, ali i drugih antisocijalnih ponašanja

- spoznaje o potencijalima farmakoterapije kao sastavnice psihosocijalnog tretmana populacije s teškim emocionalnim i ponašajnim poremećajima
- činjenice da je kvaliteta života djece najbolja prevencija svih poremećaja u ponašanju pa i u agresivnosti
- spoznaje da se postmoderni pristup zasniva na nekoliko globalno prihvaćenih ideja među kojima je temeljna ona o poznavanju i uvažavanju djetetovih prava (Žižak, 2005).

Prema Žižak i Horvat-Kutle (1995) prevencija je smišljena, ka cilju usmjerena akcija (Ljubetić, 2001).

Mjere prevencije (prema Bašić, Mejovšek-Cavor, Urli, 1987) podrazumijevaju:

1. opće mjere (usmjerene na ujednačavanje i unapređivanje društvenih uvjeta za tjelesni, duševni i društveni razvoj djece, za zadovoljavanje njihovih potreba i razvoj sposobnosti)
2. posebne mjere (usmjerene prema zaštiti obitelji i djece za koje postoji vjerojatnost da može doći do poremećaja u ponašanju)
3. specijalne mjere (podrazumijevaju zaštitu obitelji, tj. djece kada je došlo do iskazivanja određenih poremećaja u ponašanju) (Ljubetić, 2001).

Određene manifestacije budućega antisocijalnog ponašanja zapažaju se vrlo rano pa je vrlo važno i poželjno da se tim manifestacijama posveti pažnja i pravovremeno uočavanje (Vodopivec, 1966; prema Ljubetić, 2001). Za unapređivanje općih mjera prevencije zaslužan je razvoj humanističkih znanosti, posebice psihologije, defektologije i pedagogije te sa prevencijom poremećaja u ponašanju nikada nije prerano započeti.

Pristup problemu prevencije, svih problema u ponašanju, (prema Žižak i Horvat-Kutle, 1985) u svom razvoju prolazi kroz tri faze:

1. represivnu – čiji je cilj da se kaznom, odnosno strahom od kazne utječe da se to ponašanje ne čini,
2. reformističku – čiji je cilj uklanjanje negativnih utjecaja iz društvenog okruženja, a same preventivne mjere odnose se na sprečavanje poremećaja u ponašanju djece te osiguravanje uvjeta za njihov normalni razvoj,
3. suvremenu – čiji je cilj usmjeren na podizanje kvalitete života (očuvanje i unapređivanje zdravoga adaptiranog života mladih, a zatim sprečavanje razvoja i nastanka neadaptiranih načina života i ponašanja djece, ali i zajednice u cjelini) (Ljubetić, 2001).

Prema Žižak i Horvat-Kutle (1995) češća podjela prevencije je na primarnu i sekundarnu te na opću i specifičnu.

Primarna je prevencija skup mjera za podizanje i očuvanje općih uvjeta kvalitete života i sprečavanje djelovanja negativnih čimbenika za koje se zna da mogu biti uzrokom pojave poremećaja u ponašanju djece.

Sekundarna se prevencija odnosi na identifikaciju, dijagnosticiranje, različite razine interveniranja i tretiranja te skrb o djeci s poremećajima u ponašanju.

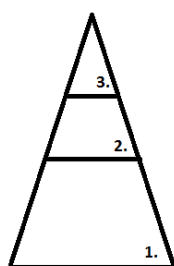
Uloga prevencije na svim razinama djelovanja, od obitelji do šire zajednice, nenametljiva je, ali se ulaganje u nju dugoročno isplati (Ljubetić, 2001).

Bašić (1995) fenomenu prevencije prilazi na sveobuhvatan način te iznosi model trokuta (piramide) koji objašnjava tri razine prevencije te je prikazan na Slici 1.

3. razina: tercijalna prevencija – ulaganje u specifične tretmane – obuhvat bolesnih

2. razina: sekundarna prevencija – ulaganje u specifične programe – akcije – obuhvat rizičnih populacija

1. razina: primarna prevencija – ulaganje u kvalitetu življenja, ulaganje u ljude, mentalno zdravlje, odrastanje, roditeljstvo – akcija koja će unaprijediti zdravlje

Slika 1. Model trokuta prema Bašić (1995).

Najveća pozornost treba se posvetiti prvoj razini jer predstavlja najveći prostor djelovanja, sva ona mjesta u kojima pojedinac živi ili se s njima susreće (obitelj, vrtić, škola, sportske aktivnosti ili događaji, klubovi, ulica i slično) te ako se udovolji zahtjevima kvalitete dobivamo prostor kvalitetnog života i široko polje prevencije poremećaja u ponašanju (Ljubetić, 2001).

Kao vrlo važan oblik preventivne i tretmanske intervencije agresivnog ponašanja, Žižak (2005) ističe trening socijalnih vještina. Programi treninga socijalnih vještina izrazito se razvijaju posljednjih trideset godina na preventivnim potrebama djece s poremećajima u ponašanju te na tretmanskim potrebama djece s poremećajima u ponašanju. Trening socijalnih vještina jedna je od najtradicionalnijih intervencija primijenjenih prema djeci koja očituju agresivno ponašanje (Farmer, 2002; prema Žižak, 2005), ali i najučinkovitija intervencija u tretmanu djece s poremećajima u ponašanju, posebno nasilničkog ponašanja (Moote, Smyth i Wodarski, 1999; Frey i suradnici, 2000; Ferington, 2002; prema Žižak, 2005).

Cilj treninga socijalnih vještina je podizanje razine socijalne kompetencije. Jedna od najvećih poteškoća pri učenju socijalnih vještina je prijenos naučenog iz jedne životne sredine u drugu (primjerice iz razreda na igralište) pa zato ti programi imaju tri razine:

1. učenje socijalnih vještina,
2. vježbanje,
3. primjena socijalnih vještina u drugim životnim kontekstima.

Programi se javljaju u različitim varijantama, od grupnih (razrednih) do individualnih (tematskih) i u različitim sredinama (u školi, zajednici, obitelji i slično). Na svim razinama i u svim varijantama trening socijalnih vještina koristi metodu strukturiranog učenja koje slijedi uvijek istu, dobro organiziranu strukturu, koja ovisno o modelu može imati od četiri do deset koraka. Procedura strukturiranog učenja uključuje: objašnjavanje nove socijalne vještine, učenje nove vještine tehnikom igranja uloga, “feedback” u procesu učenja, vježbanje i prijenos nove vještine u drugu životnu sredinu. Upravo to strukturirano učenje razlikuje trening socijalnih vještina od psihoedukativnih radionica koje se temelje na iskustvenom učenju. Kroz brojnu literaturu možemo pronaći dokaze o tome koje socijalne vještine djeca trebaju, ali ključni dio treninga je procjena socijalne kompetencije svakog pojedinca/skupine u kojoj se primjenjuje. Trening socijalnih vještina može se primjenjivati kao preventivna, ranointerventna ili tretmanska intervencija, samostalno ili u kombinaciji s drugim intervencijama, ovisno o potrebama pojedinca/skupine (Žižak, 2005).

Usklađenost treninga socijalnih vještina usmjerenog na podizanje razine socijalne kompetentnosti djece s konceptom prava djeteta možemo dokazati na više razina, ali dvije najvažnije.

„*Konvencija* promiče najbolji interes djeteta dižući psihosocijalne potrebe djece na razinu prava” (Žižak, 2005, str. 71). Za djecu s poremećajima u ponašanju najvažnije je pravo na primjerenu proceduru i tretman. Pristup mora biti primjeren dobrobiti djeteta jer su takva djeca kroz povijest bila najčešće izložena kažnjavanju. Također i danas smo skloni prvo pomisliti kakvu kaznu treba dobiti “mali agresivac”, no zato je tu *Konvencija* koja podsjeća da su potrebe takve djece na prvom mjestu, a njihove potrebe su da budu osnaženi kako bi mogli učiti socijalno prihvatljiva ponašanja te preuzeti odgovornost za sebe i za svoja ponašanja.

„*Konvencija* jasno artikulira i promiče participativni pristup djeci” (Žižak, 2005). Trening socijalnih vještina kao glavni cilj ima učenje specifičnih vještina potrebnih za nadvladavanje problematične situacije/ponašanja. Drugi najvažniji cilj je podizanje opće razine kompetentnosti koja djeci omogućava aktivnije i uspješnije

sudjelovanje u zajednici kojoj pripadaju, ali i u stvarima koje su u njihovom interesu (Žižak, 2005).

Kontrola agresije

Agresija je sredstvo za “puštanje pare” i može se spriječiti preusmjerenjem energije na drugačija ponašanja ili promatranjem tuđe agresije. Primjerice, udaranjem u boksačku vreću ili gledanje hrvanja, dijete će “zadovoljiti” svoju agresivnost na društveno prihvatljiv način. Prema psihoanalitičarima, takva zamjenska ponašanja oblik su katarze. Procesom katarze opravdava se postojanje televizijskih programa punih agresivnosti koji potiču djecu na agresiju (Feshbach i Singer, 1971; prema Vasta i sur., 2005).

Naime, Geen (1983) provodi istraživanja koja pokazuju da gledanje nasilja na televiziji povećava, a ne smanjuje vjerojatnost pojave agresivnih reakcija. Također, istraživanja na djeci i odraslima pokazuju da aktivnosti koje troše mnogo energije ne utječu na smanjenje agresije te su se metode obuzdavanja agresije kroz proces katarze pokazale nedjelotvornima (Parke i Slaby, 1983; prema Vasta i sur., 2005).

Podučavanje roditelja

Utvrđeno je da su roditeljske odgojne metode povezane s dječjom agresivnošću. Psiholozi podučavaju roditelje djelotvornijem ophođenju s djecom. Roditelji uče zamjenjivati negativne izjave pozitivnima te uče verbalno poticati dječje prosocijalno ponašanje. Također, uče dosljedno primjenjivati kazne koje ne uključuju tjelesno nasilje. Slične tehnike koriste i učitelji te drugi stručnjaci koji rade s djecom (Kazdin, 1987; prema Vasta i sur., 2005).

Kognitivne metode

Agresija se može smanjiti i usmjerenjem na kognitivne procese koji su kod agresivne djece drugačiji nego kod neagresivne. Ovaj pristup primjenjivan je u radu s djecom od predškolaca do adolescenata (Gibbs, 1991; prema Vasta i sur., 2005).

Jedna od metoda usmjerena je na emocije koje prate ponašanja (agresiju obično prati ljutnja). Laboratorijska ispitivanja pokazala su da se agresija može spriječiti ili smanjiti ako se ljutnja zamijeni reakcijom koja je s njom nespojiva (primjerice empatijom) (Baron, 1983; prema Vasta i sur., 2005). Prema tome su napravljeni programi namijenjeni jačanju dječje empatije koji su uspješno smanjivali učestalost sukoba i agresiju (djecu su podučavali da promatraju stvari s gledišta drugog djeteta i uživljavanje u njegove emocionalne reakcije) (Gibbs, 1987; prema Vasta i sur., 2005).

Drugi pristup kognitivnim metodama je podučavanje tehnikama rješavanja problema. Tim pristupom djecu se uči da u problemskim situacijama prvo razmisle i provjere različite strategije rješavanja problema te da ga potom rješavaju po unaprijed napravljenom planu. Kod male djece, učenje rješavanja problema obično počinje u laboratorijskim uvjetima. Djeci se ispriča priča u kojoj se glavni lik nalazi pred sukobom, a zatim ih se uči raščlaniti problem i pronaći rješenja. Zatim se djecu ohrabruje na primjenu novostečenih vještina i u stvarnim situacijama (Lochman i sur., 1984; Shure, 1989; prema Vasta i sur., 2005).

ZAKLJUČAK

Nakon iznesenih svih teorija i istraživanja slažem se da je agresivnost vrlo složen fenomen koji nije lako pojasniti niti dokazati. U današnje vrijeme sve više je zastupljen, sve više se ističe kao jedan od primarnih problema u odgojnim ustanovama. Teorije M. Žužula i njegove podjele, po meni su najrealnije i najuvjerljivije. Ako bih se ikada pronašla u situaciji da se bavim fenomenom agresivnosti kroz istraživanje, vodila bih se za Žužulovim radovima. Slažem se da je agresija svako ponašanje kojem se nanosi šteta drugoj osobi s namjerom povrede te iste osobe.

Također, kao budući odgajatelj smatram agresivnost vrlo važnim pitanjem u grupi kojega treba pravovremeno uočiti i pomno proučavati kako bi se uspješno riješio te kako ne bih ostavio značajnije posljedice na djetetom razvoj.

Kao pojedinac, ne mogu utjecati na prevenciju nasilja, agresije i ostalih problema sa ponašanjem preko medija od kuda oni najčešće i dolaze, ali kao odgajatelj moj cilj je upoznavati djecu sa problemima, uočavati ih i rješavati na najbolji mogući način uz pomoć stručnog tima odgojne ustanove.

LITERATURA

1. Anić, V. (2003). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
2. Aničić, M. (1995). *Agresivnost, spol i norme ponašanja u provocirajućim situacijama*. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
3. Bilan, A. (1989). *Razlike u agresivnosti između djevojčica i dječaka različite predškolske dobi*. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
4. Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Essau, C.A. i Conradt, J. (2009). *Agresivnost djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. Fromm, E. (1973). *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Zagreb: Naprijed.
7. Haler, M. (1986). *Utjecaj gledanja crtanih filmova sa scenama agresivnog ponašanja i vanjskog potkrepljenja agresivnog ponašanja prikazanog u crtanim filmovima na agresivno ponašanje djece u slobodnoj igri*. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
8. Klaić, B. (1983). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
9. Ljubetić, M. (2001). *Važno je znati kako živjeti*. Zagreb: Alinea.
10. Mackonochie, A. (2006). *Dječji ispadi bijesa i ružno ponašanje*. Zagreb: Mozaik knjiga.
11. Mejovšek, M. (2001). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
12. Petrić, N. (2001). *Ispitivanje spolnih razlika u odnosu agresivnosti i predrasuda*. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
13. Tomić, M. (2003). *Psihologija agresivnosti*. Beograd: Engram.
14. Vasta, R. et al. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
15. Živković, Ž. (2006). *Agresivnost kod djece*. Đakovo: Tempo d.o.o.
16. Žižak, A. i Jeđud, I. (2005). Agresivnost djece i mladih. *Dijete i društvo*, 7 (1), 60-76.
17. Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje-psihologijska analiza*. Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije saveza socijalističke omladine hrvatske.
18. Haug-Schnabel, G. (1997). *Agresivnost u dječjem vrtiću*. Zagreb: Educa.

ŽIVOTOPIS

Zovem se Mirna Mikuljan, rođena sam 20. studenoga 1993. godine u Zagrebu. Živim s roditeljima i starijim bratom u malom mjestu kraj Zagreba, Gornjem Stupniku. Završila sam osnovnu školu „Lučko” te sam 2008. godine upisala IX. Gimnaziju u Zagrebu. Nakon završene opće gimnazije put me odveo na Učiteljski fakultet u Zagrebu, točnije na smjer Rani i predškolski odgoj i obrazovanje kojeg sam upisala 2012. godine.

Uz trogodišnji studij radim kao animatorica u dječjoj igraonici “Sunce” te se i u svakodnevnom životu bavim i susrećem sa djecom kroz razne aktivnosti i događanja. Za sebe mogu reći da sam marljiva, uporna i snalažljiva u novim situacijama te kao svoje omiljene aktivnosti izdvajam čitanje, kazalište i film.

Služim se engleskim jezikom u govoru i pismu te sam informatički pismena.

IZJAVA

o samostalnoj izradi rada

Izjavljujem da sam ja MIRNA MIKULIĆAN rođena/a 20.11.1993. u

ZAGREBU student ODGAJATELSKOG STUDIJA

Učiteljskog fakulteta u Zagrebu (matični broj: 33-2012-18) samostalno provela aktivnosti istraživanja literature i napisala završni rad na temu

AGRESIVNOST U PREDŠKOLSKOJ DOBI

U Zagrebu,

Mirna Mikulićan

Naziv visokog učilišta

Učiteljski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

IZJAVA

kojom izjavljujem da sam suglasan/suglasna da se trajno pohrani i javno objavi moj rad
naslov

AGRESIVNOST U PREDŠKOLSKOJ DOBI

vrsta rada

ZAVRŠNI RAD

u javno dostupnom institucijskom repozitoriju

Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s
odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03,
105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15).

U Zagrebu, 19 prosinca 2015.

Ime Prezime

MIRNA MIKULJAN

OIB

48987054891

Potpis

Mikuljan